

SREBRENICA, SIMBOL BORBE I STRADANJA MUSLIMANA U BOSNI

Isnam Taljić: *Roman o Srebrenici*, drugo neizmijenjeno izdanje, Izdavač Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2002.

Hvala Bogu, Gospodaru svjetova, Koji nam je put dobra i put zla jasnim pokazao, koji nas je poučio peru, poučio nas onome što nismo znali. Pero kojem nas je poučio ostalo je da svjedoči naše životne sudbine, da svjedoči naše ovozemaljsko trajanje. Ovo upućuje na prve riječi posljednje Objave da se uči, čita, studira.

Mi smo kroz Kur'an i sa Kur'anom imenovani narodom Knjige, kalema, tinte, mastila. »*Nun vel kalemi ve ma jesturun*«. Svojim odnosom prema kalemu i papiru, opravdali smo ovaj naziv u jednom povijesnom toku koji smo prošli. Poznate su velike biblioteke širom islamskog svijeta u kojima se čuva rukopisno blago koje svjedoči o našoj ljubavi prema Knjizi-Kur'anu i knjizi uopće (*muhibu-l-kutubi* ili *medžaninu-l-kutubi*).

Ona je bila zamjena za mnoge druge ljubavi, primijenjene umjetnosti koje danas znamo, jer se knjigama davao veliki zanačaj, kaligrafiji – lijepom pisanju i ornamentici – uljepšavanju starnica knjiga.

Knjiga je imala svoju posebnu vrijednost i posebno mjesto u našim kućama. Knjigu nisu imali samo učeni, nego i zanatlije, trgovci i druge esnaflije. Oni su pomagali prepisivanje knjiga za sebe i biblioteke, kojih je bilo u svakoj našoj čaršiji. Shvatali su da se obrazovanost i odgoj stiču samo trajnim radom, čitanjem i studiranjem. Zato pametan čovjek ne propušta dana ni časa da nešto ne pročita i da nešto novo ne nauči.

Mi u našoj vjeri učimo da je jedno od najboljih djela širiti nauku, bilo da poučavamo druge ili pišemo knjige koje će drugi čitati. Za to kažemo da ima trajan sevab i poslije smrti.

Takvim se ljudima sevab piše sve dok traje njihovo djelo. Stoga, svako ko može na bilo koji način doprinijeti širenju nauke, treba to uraditi. A ko ne zna i ne može pisati, može i treba materijalno pomagati one koji to znaju i mogu, jer tako postiže trajno dobro djelo.

Knjiga Isnama Taljića *Roman o Srebrenici* u mislima vraća najtežim povijesnim trenucima naše skorašnje prošlosti, agresiji na BiH, živi dio pakla Srebrenice, Vlasenice, Cerske, Bratunca, Bosne i Hercegovine, podsjeća na dvostruke aršine, na mjerila neprincipijelnosti i ljigavosti Međunarodne zajednice, predstavlja dovu da se više nikad nikome ne ponovi Srebrenica, simbol našeg stradanja, a ovaj tekst je mali doprinos da se ne zaboravi stradanje kroz koje smo svi prošli – ubijanje, klanje, silovanje, mučenje, omalovažavanje itd., skromni pokušaj da se podstakne na druženje s knjigom i učenje, kako se povijest ne bi ponovila na isti ili gori način.

Počet ću od korica i naslova. Ime romana je napisano srebrenim slovima, kao što je srebrena Srebrenica. Slovo "o" je crveno okolo, a unutra crno, što podsjeća na puščani nišan, kojim se ubijala Srebrenica i ljudi u njoj. I sama slika bosanske kuće i prozora govori da više u Srebrenici nije ništa na istom i pravom mjestu, da je sve ispreturano i pomjereno

U knjizi *Roman o Srebrenici* je prikazan životni put ulemske porodice Đozo/Đozić, od djeda Rahman-bega, koji se borio na strani Austro-Ugarske, pa zarobljen u Rusiji. Rahman-begov unuk Merdžan nalazi zapis, djedovo pismo, na mjestu sedme sure u Mushafu sakrivenom ispod devetnaeste podnice gornjih odaja kuće, u toku agresije na BiH, u kome piše o svom i životima drugih, Srebrenici i njenom ranijem stradanju. Iz tih spisa se vidi sva poteškoća biološkog i duhovnog opstanka muslimana u BiH. Merdžan, glavni lik romana, suočava se sa srpskim hororom u opkoljenoj Srebrenici, genocidom i egzodusom, pri čemu je izginulo na hiljade ljudi.

Prisjećanje na Srebrenicu ne može bez gazija i šehida, gladi i smrti, konclogora i kanibalizma, jetima i roditelja ostalih bez djece i unučadi. Kroz roman se osjeća smrt

koja je prijetila na svakom koraku, koja je bila najizvjesnija zbilja. Bila je prisutna svuda. Znamo da je ona blizu, da najčešće dođe iznenada.

U vrijeme agresije je iznenađenje bio život i produžetak života. Smrt je bila svakosatnica na koju se naviklo. Sve je bilo manje osjećaja, sentimenta za umrle, želje da se bude na dženazi, jer se i tamo umiralo. Smrt je bila privilegija u odnosu na stradanja, muke i bolove koje su podnosili živi.

Tako je ona opisana i u romanu. Srebrenica otvoreni kabur, a smrt gamiže zrakom i kao magla ispunjava srebreničku kotlinu, jer je življenje izgubilo posljednju bitku. »Smrt. Samo smrt. Samo sama smrt. S. M. R. T.»; »Mejiti čekaju na dženazu koje neće biti. Neće biti nikog ko će politi vodu po našem kaburu. Kabur neće biti zagrnut. Neće biti dženaze. Samo smrt. Samo mejti. Samo kabur. Sama Srebrenica«; »Kažem, i gledanje na smrt preraslo mi je u naviku. Više nimalo nisam bio opčinjen smrću. Insan je takve japije da na sve ogugla. I na vlastitu, pogotovo na tuđu smrt. Navikne se. A ako se išta moglo naviknuti u Srebrenici, moglo je na smrt...«

Vrlo malo znamo o stradanjima muslimana u toku i poslije II. svjetskog rata, jer je gotovo bilo zabranjeno pisati na tu temu. Oni odvažni, koji su nešto bilježili i pisali, kažnjavani su i svoje najbolje životno doba provodili u zatvorskim kazamatima.

Dakle, malo smo znali uopće o stradanjima muslimana, a napose muslimana sjeveroistočne Bosne, u kojoj je i Srebrenica, simbol našeg stradanja u posljednjoj agresiji na BiH.

Posljednja agresija i genocid u Srebrenici, odnosno u BiH, predstavlja nečovječno doba zvjerstva koje je krvoločnošću nadmašilo sva ona vremena Huna, Avara, Mongola i drugih.

O stradanju muslimana u Bosni i Hercegovini u posljednje vrijeme i posljednjoj agresiji, napisano je koliko o svim našim predhodnim stradanjima. Nezaobilazno štivo je i *Roman o Sreberenici* književnika i pisca Isnama Taljića.

Način opisivanja naših stradanja kroz porodicu Đozić je krajnje uspješan i dirljiv.

Često se positovjetite sa tim junacima, sa njihovim stradanjima, jer su oni vaši, jer ste vi njihovi, jer vam je sudbina ista, jer vam se mnogo toga istog dogodilo.

Zato, čitajući ovaj roman o Srebrenici, zastanete, odšutite, zaplačete, ne vjerujete da je moguće da se negdje – makar i u romanu – tako šta događalo, a znate da jest, jer ste preživjeli slično. Taj Taljićev dar da nas vodi kroz našu bošnjačku povijest, da tako upečatljivo opisuje događanja iz posljednje agresije, zavređuje naše poštovanje. Tako je opisao i odnos međunarodne zajednice prema Srebrenici i naše povjerenje koje smo im ukazivali. Uzalud su bili vapaji i molbe majki Srebrenice da im se pomogne. »Gladni smo! Ne dajte da nas ubiju! Ne ostavljajte nas same! Ako odete, Srbi će upasti i poklati nas!«

Zato se junak Romana o Srebrenici pita: »Moj Bože, opstoji li zemaljska pravda? Čitav svijet gleda. I samo se pretvara da ne žmiri. Ko sam ja nadalje? Kojeg sam reda građanin? Ja sam građanin zaštićene zone. Kako su još nazivani rezervati s Indijancima dok su ih doseljenici raznih nacija stavljali pod zaštitu da bi ih ubrzo potpuno nestalo? Rezervata. I Indijanaca. Ko sam ja? Čiji sam? Dotle je došlo...«

Iz ovakvog dramatičnog stanja, kako ga fantastično opisuje Taljić, iz koga se ne vidi izlaz, i ne znate i ne slutite gdje će vas dalje voditi u neizvjesnost i još teže stanje, slijedi optimizam u vidu pjesme:

*«Ja se zovem El-Muhammed
Iz plemena lijepih Azra
Što za ljubav pamet gube
I umiru kada ljube
I umiru kada ljube!«*

A onda slijedi snaga vjere, koju i sam njedri i isijava, ono što nas određuje kao muslimane, ono što je abeceda svakog muslimana, što i u takvim neizdržljivim, neizvjesnim situacijama daje snagu i pomaže da se ide dalje.

Ti divni, nevjerovatni prelazi, mogućnosti da ispreplete raznolike elemente u zadovolj-avajuću, a ipak uznemiravajuću cjelinu u romanu, posebno oduševljavaju.

Isnam Taljić je značajno ime u novoj, modernoj književnosti naših bosanskih prostora i našeg bošnjačkog, muslimanskog kulturno-povijesnog kruga. On je istinski predstavnik bošnjačkog muslimanskog pisca.

Iz njegovih romana možete zaključiti da je svoje djetinjstvo i mladost živio u izrazito muslimanskoj, patrijarhalnoj porodici, u kojoj se znalo ko šta radi i šta mu je zadaća.

Odgajan je kao musliman, što je ostavilo snažan pečat na njegov dalji život i na njegove romane. Živio je u sredini u kojoj su se čuvali vjera, moral i tradicionalni muslimanski adeti. Iz takvog ambijenta su se jedino i mogli napisati romani *Put iz Mekke* i *Roman o Srebrenici*, u kojima su opisani mnogi običaji, mnoge posebnosti bošnjačke kulture i jezika, isprepleteni dagađajima u prethodnom stoljeću.

Njemu nisu strani islamski principi i obredoslovlje, koje ugrađuje u pisanje na specifičan i lahak način. Nenametljivo i bez teologiziranja, na samom početku nas uvodi u temelje vjerovanja, život poslije smrti i naše bošnjačke-muslimanske adete.

»Bog neka mi oprost. Neka mi Bog oprost na svemu što ću napisati. I što neću napisati. Ali sam ja svoje napisao. Četvrtu godinu na prsima nosim ispisanu:

Allah, dželle šanuhu, moj je Bog.

Dini islam je moja vjera.

Kur'an je moja knjiga.

Kibla mi je Ćaba.

Muhammed, alejhiselatu vesselamu, moj je peygamber.

Zurrijeta sam Adema peygambera.

Milleta sam Ibrahima peygambera.

Ummeta sam Muhammeda, alejhi selam».

Kur'an, njegove poruke i principi, blago i tiho teku kroz roman, kao krv kroz tijelo, kao potoci i rijeke kroz Bosnu, onako kako je Kur'an tekao i ostavljao snažan uticaj na porodični i ukupni život Bošnjaka muslimana.

Na taj način, kroz roman, podsjeća, opominje i poučava da muslimanska kuća ne može biti bez Mushafa, da je on sastavni dio života, ukras, zavjet i amanet koji se mora čuvati i u najtežim trenucima života, kakvi su

bili oni u Srebrenici.

Sudbina Kur'ana i muslimana u Bosni u romanu su prikazani istom. Dok ima Kur'ana, bit će i muslimana, i obratno. Spominjanjem Mushafa kroz roman, naglašena je važnost duhovnog bratstva, koje je više puta spasilo Rahman-bega i druge likove od gotove smrti. Učenje Kur'ana i tekbiri prikazani su kao univerzalni znak, lozinka i simbol prepoznavanja među muslimanima. Krajnje lucidno, kroz ovo kazivanje, ukazuje na naše porijeklo, na naše prapretke: »Ova kuća nikad nije ostala bez Kur'ana. Čestita obitelj Đoza je, otkako je naš prapredak, neki Đozo, pradavni Dobri Bošnjakin, prihvatio islam, u svakoj generaciji davala hafiza. Podrazumijeva se da je uvijek imala i Kur'an«.

Isnam Taljić je zabilježio i jednu neobičnost u vezi sa prepisom prijevoda Kur'ana koju sigurno mnogi ne znaju. Naime, dugo se na ovim prostorima vodila diskusija o prevodivosti Kur'ana. Tuzlanska ultrakonzervativna škola na čelu sa Ćokićima bila je protiv prijevoda i zato je spočitavala i kritikovala prijevod Kur'ana i tefsira Šukrije Alagića.

Kad se pojavio prijevod Kur'ana od Čauševića i Pandže, 1937. godine, bez obzira na nedostatke i kritike sarajevske škole El-Hidaje, on je razgrabljen. Neko je taj prijevod prepisao na arabicu. Nije poznato je li to bilo zato što se brzo rasprodao ili što je trebalo nekome ko nije znao latinicu, ali je taj prepis sačuvan u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Isnam je to znao prije nas i tu priču o uporednom prepisu Mushafa, koji je sačuvao Merdžan, glavni lik romana, ugradio u roman: »Imao sam primjerak Kur'ana, ručno ispisan arapskim pismom i s uporedo prepisanim prijevodom na bosanski jezik. Neko, djed ili otac, naručili su izradu ovoga Mushafa čim se pojavio prijevod Kur'ana rahmetli reisa Čauševića i rahmetli Pandže. Vjerovatno je to bio i posljednji primjer kur'anske kaligrafije u Bosni, a još vjerovatnije i prvi i posljednji uzorak ručno ispisanog uporednog Mushafa na originalnom bosanskom pismu. To je Kur'an koji sam, u očaju slabosti za duhanom, založio da bih kupio cigarete. U Srebrenici je

sve bilo pogubilo vrijednost. I zlato. Svega je bilo malo...« Na tome autor zasniva jednu od mnogih unutarnjih drama koje teku pareleno u romanu («Ova kuća nikad nije ostala bez Kur'ana...»), sve dok Merdžanu ne uspije vratiti Kur'an, «zamjenjujući sa kanadskim oficirom srebrom izvezenu mangalu, na koju, otkako je nabavljena, nikad nije stavljen žar», za šteku cigareta, a za koju mu je komšija vratio Mushaf.

Mnogo je detalje kojima se približavaju i opisuju islamske vrijednosti i islamsko nasljeđe. Pretpostavljam da će neko jednog dana istraživati samo islamske elemente u njegovim romanima, adete i jezik kojim sve to opisuje.

Isnam Taljić svoj roman piše bosanskim jezikom, koristeći neke zaboravljene riječi, čuvajući na taj način, kroz jezik, bošnjačku kulturnu baštinu. Njegov bosanski jezik (dimije, bluza, mahrama, dolaf, kanata, šamija, mutvak, zort, zjapiti, izvehdjelost...) vraća u prošlost, u divni porodični i muslimanski ambijent. Mnogo od tog amijenta je razoreno posljednjom agresijom na Bosnu. Mnogo toga zaboravljeno ili se može naći u sjećanjima naših djedova ili nekim ranijim romanima i pripovjetcima koje su pisali Meša Selimović, Skender Kulenović, Alija Nametak, Hamza Humo, Edhem Mulabdić i drugi.

Ovo je, nakon što je bosanski jezik priznat, ponovni pokušaj da se u našoj svakodnevnoj komunikaciji sačuva ono što je gotovo nestalo. Bilo bi bolje da taj jezik više slušamo i na TV-u, radiju, čitamo u novinama itd., što, nažalost, nije slučaj.

Neke bošnjačke običaje i tradiciju je Taljić u romanu ovjekovječio i sačuvala od zaborava. On to ispisiuje na nenametljiv, narativan način, iz kog se mnogo lakše uči i pamti. Na nekim mjestima stopio islamsku tradiciju i zapadnu kulturu.

Kraj, završetak, romana u kom je opisano stradanje i egzodus muslimana u Srebrenici, težak je, bolan, opterećujući. To nikoga ne ostavlja ravnodušnim, jer se postavlja bolno pitanje o tome jeli se moglo više uraditi za Srebrenicu i šta možemo uraditi da se

Srebrenica ne ponovi.

Zato je trenutno najvažnije pitanje fizički opstanak i samoodržanje muslimana.

Za samoodržanje na ovim prostorima se trebamo sami snalaziti i pitanje svoje sudbine rješavati sami, u nama samima, a ne negdje u vanjskom svijetu.

«U pitanje je doveden biološki i vjerski opstanak muslimana u Bosni i Hecegovini, dakle životi i vjerske svetinje kao najveće vrednote.

Ko od nas još danas toga nije svjestan, taj ne može pravilno shvatiti svu težinu upitnika o našoj sudbini sutra pred kojom stoji svaki musliman koji se izdiže iznad svakodnevnih događaja.

Upravo nas ta spoznaja, kao i svijest o našoj ulozi ovdje, na razmeđu islamskog Istoka i Zapada, prisiljava da u ovom sudbonosnom trenutku učinimo sve od sebe kako bi se mogli održati u potresima gigantskog hrvanja svjetskih sila i produžiti život kao muslimani na tlu naših djedova.»

Ferid DAUTOVIĆ